

A test kitettségének biopoétikai következményei József Attila Ódájában¹

„Mert ha nem maradhat észrevétlen,
hogy érzékel és lát, szükségszerű,
hogy a szem lássa önmagát.”

Arisztotelész: *Lélekképzési írások*

Corpus című könyvében Jean-Luc Nancy kitettségként és nyitottságként határozza meg az „itt” testre vonatkozatható jelenségeit.² Ez az újra és újra felismert alapállapot, vagy még inkább újból és újból megtapasztalt, a reflexivitást magában hordozó kiindulópont a testhez való viszonyunk olyan összetettségével kerül nála összefüggésbe, amely a kívülről történő hozzáférés elkerülhetetlenségét állítja. Az „itt” – irodalmi szövegről lévén szó – leírásának gesztusa a test vonatkozásában értelmezhető ennek a kiindulópontnak a rögzítéseként,³ de legalábbis a rögzíthetőség illúziójaként. Azt a kérdést veti fel, vajon mennyiben és milyen nyelvi-poétikai feltételek mellett tartható fenn ennek a kívülről történő hozzáférésnek a lehetősége, hogyan képződhet meg az ehhez szükséges, a testet elérhetővé tevő beszélői pozíció. Innen nézve és ebben az értelemben lesz ez a teljes odafordulást szükségképpen kizáró, a magától való eltávolodást viszont magában foglaló gesztus mintegy kiindulópontja – Plessnerrel szólva – az identitás megképződésének, az azonoság tételezhetőségének, amennyiben ez utóbbi magában hordozza az elmozdulást attól, aminek az azonoságát feltételezi.⁴ Annak a reflexivitásnak ugyanis, ami a test egységként való elérhetőségét lehetővé teszi, a saját magunktól való eltávolodás teremti meg az alapját.

A magunkhoz való közvetítettség, amely annak a paradoxonát hordozza magában – ami talán akkor a legszembeötlőbb, ha egyszerre történő távoldásként és közeledésként értjük –, miszerint el kell mozdulni a testtől ahhoz, hogy elérhetővé váljon, éppen a fent említett „itt” határozószón keresztül lehet legelsősorban tetten érhető a nyelv működésében.⁵ Az, hogy ez az összefüggés Plessner és Nancy értekező nyelvében is hangsúlyosan térbeli viszonyok révén tételeződik, önmagában, testről lévén szó, nem meglepő, ugyanakkor érdemes lehet ennek nyelvi vonatkozásait közelebbről szemügyre venni. Annál is inkább, mert az „itt” határozószó működésének egy az irodalom és a líra nyelvében az olvasás, az értelmezés alapvető relációit érintő aspektusáról van ebben az esetben szó; az egyes szám első személyű megszólalások esetében ugyanis az „itt”, amellettt hogy saját deiktikus meghatározhatóságát állítja,⁶ ennek önkéntelen visszavonását is elvégzi, a rámutatás lehetetlenségének textuális nyomaként. Abban a pillanatban ugyanis, hogy egy egyes szám első személyű állítmánnyal összekapcsolódik (pl. „Itt ülök...”),⁷ az ágens, a cselekvést végző alany, illetve a beszélő azonosíthatósága csak a fentiekben szóba hozott elmozdulás közbejöttével történhet meg. Eltávolodás és visszatérés kölcsönösségében tehát ez a kijelentés egyfajta antropológiai minimumként magában foglalja a ráismerés mozzanatát, a reflexió inherens jelenlé-

tét helyezve előtérbe, ezzel túl is mutatva a deiktikus rögzíthetőségen.

Azon túl, hogy József Attila *Ódája* – amely a nyelvi és a biológiai, illetve test és nyelv lehetséges poétikai vonatkozásai tekintetében a 20. századi magyar költészet egyik legfontosabb darabja – felütésében már eleve magában hordozza a fenti belátásokat, a vers első és második szava ugyanis egy ezekből eredeztethető feszültséggel szembesít, azért is fontos kiemelni mindezt, mert a szöveg mindvégig szoros viszonyban marad a saját előtérben rögzített alaphelyzettel. Ezzel olyan kiindulópontot hoz létre, illetve olyan kiindulópontból képződik meg, ahonnan nézve és amely érvényesítésével az *Óda* a testhez mint legelső sorban biológiai entitáshoz való nyelven keresztüli hozzáférésre tesz újra és újra kísérletet, miközben úgy kérdez rá a test nyelvi létesíthetőségére, hogy az ettől való elmozdulást e nyelvi folyamat feltételeként kezeli. A következőkben mindezek miatt nem a szakirodalomban legnagyobb súllyal jelen lévő biográfiai olvasatokhoz fogok kapcsolódni, hanem a fent jelölt nyelvi-poétikai folyamatokra igyekszem rákérdezni.

A vers első mondata, miután a test elérhetőségét a tőle való eltávolodástól teszi függővé, a hely megnevezésével – „csillámló sziklafalon” – a fizikai világhoz rendeli hozzá a testet. Ezt a kívülhelyezést azonban nem csupán e fizikai környezethez köthető érzetek („Az ifjú nyár / könnyű szellője...”) teszik következetesen érvényessé, amelyek révén az „itt” rögzíthetlenségéből kifolyólag mintegy beleilleszti a testet környezetébe, de az is, ahogyan az ötödik sorban, mindennek pontos eredményeként, a beszélő saját testéhez viszonyul. A „szívemet” megnevezés – ami a hagyományosan szerelmi lírának⁸ nevezett műfaj kódjainak alapkészletéhez tartozik – egyrészt már önmagában külsővé tételként értelmezhető, mert a csendhez történő hozzászoktatás, de már a tranzitív viszonyulás is magában foglalja, sőt, szükségessé teszi a tárgygyá tételt. Ugyanakkor a cselekvés tárgyaként megjelenő szív birtokoltként tételeződik, ezzel Plessner, ezúttal a birtokolt testet illető belátásainak adva teret,⁹ a saját, birtokosához hozzárendelt testtől való elválasztottság további hangsúlyozásával; a beszélő tehát kívülről fordul oda a test úgymond „legbelsőbb” lényegéhez. A versben nyomon követhető, a felütéstől kezdődően kivételes következetességgel alakuló testtapasztalat mintegy végpontjaként olvasható a versszak zárata: „a fej lehajlik és lecsüng / a kéz.” A határozott névelők tárgyiasító, a szerveket a beszélőtől függetlenként feltüntetető működésén túl az igeekötők sajátosságaira is érdemes itt kitérni, hiszen mindkét esetben olyan önkéntelen mozgásról van szó, amely csak irányultsággal rendelkezik, a mozgás eredője,

nullpontja pedig nem rögzíthető. Meghatározott kiindulópont hiányában tehát azt a hozzáférés és kívül kerülés közti elkerülhetetlen feszültséget hordozza és mintegy teljesíti be, ami már első szava óta alakítja a szöveget. Mindehhez a – versszak elején még meglévő – ágencia hiánya is hozzájárul, hiszen itt már passzív ige szerepelnek, nem marad tehát más hátra, mint a beszélőhöz nem köthető cselekvés megfigyelése, amivel párhuzamosan a birtokviszony visszavonása is megtörténik; ezen a ponton a test önműködésének szemtanújaként van már csupán jelen a beszélő, külső szemlélőjévé válik saját testének, annak idegeniségével szembesülve.

A vers első szavaként szereplő „itt” szó leírásának következményeit tehát az első két versszak a beszélői pozíció alakítása révén teljesíti be, amely logika, a szemlélő elkerülhetetlen jelenléte a továbbiakban éppen általa érvényesül, hogy az óda műfajához is igazodva megnevezi megszólítottját, akihez az érzékelés különböző területein keresztül kísérel meg hozzáférni. Azzal ugyanakkor, hogy a fentiek alapján nem abszolutizálható saját pozíciója és a „te” megszólítása között igen erőteljes hasonlóság figyelhető meg, hiszen az önmagához való odafordulás előfeltételként a magától való elmozdulás megkerülhetetlennek mutatkozott, József Attila *Ódájának* alaphelyzete, az „itt” kimondásakor, már a „te” megjelenése előtt színre viszi, létrehozza saját alapkérdését és a továbbiakban is arra tesz különböző irányokból és módokon kísérletet, hogy mennyiben érzékelhető, mennyiben férhető hozzá akár a beszélő önmaga számára, akár a megszólított. Abból, hogy ez a kétféle hozzáférés ennyire közel kerül és ennyire elválaszthatatlan a vers szövegében, annyi biztosan látható már ezen a ponton is, hogy a „szerelmi líra” hagyományos megszólalásmódjainak hangsúlyaitól eltérően – noha nehéz lenne feltételezni, hogy a fentiekben kifejtett belső feszültségektől mentes lehetne bármely megszólítás – a másik elérhetőségének van egy jóval korábbi, ezt mindenképpen megelőző, ezzel mondhatni párhuzamos verziója, a kettő tehát valamilyen mértékben keveredni látszik. A kérdés az, hogy jelen vers esetében, ahol a hozzáférés mindkét módja kifejtetten érvényesül, milyen következményei vannak ennek a keveredésnek, illetve hogy vajon a beszélő pozícióját illető kétségek és a „te” hozzáférhetősége mennyiben érintik a megszólítás működését, az aposztrofé retorikai kereteit. Különösen akkor, ha tekintetbe vesszük Heidegger következtetését, miszerint „[a]z »itt«-ben a maga világában feloldódó jelenvalólet nem önmagához szól, hanem odafordul a körültekintésben kézhezállónak az »amott«-ja felé, és mégis *magát* gondolja az egzisztenciális térbeliségben.”¹⁰ (Kiemelés az eredetiben.) Ez a „mégis”, ami a mindenkép-

pen bekövetkező odafordulás mozzanatával együtt végül a kiindulópontra, a magára irányultságra hívja fel a figyelmet, nem csak az „én” és a „te” pozícióit is érintő, a beszédhelyzetben tapasztalható közvetítettség, de az ennek eredményeképpen előálló nyelvi-poétikai elválaszthatatlanság elsődlegességét is állítja. Hiszen ha a beszélő ugyanígy ezzel a közvetítettséggel találkozhat, akár önmagához, akár a megszólított-hoz fordul, ennek nyelvi működései mindkét esetben érvényesek lehetnek. A hangsúly pedig innen nézve nem a megszólított elérhetőségére kellene, hogy kerüljön, hanem egyáltalán a hozzáférés lehetséges módzataira, illetve ezek eredményeként a beszélőt érintő változásokra.

Az első két versszakban ezek az elmozdulások alapvetően a test megtapasztalhatóságában nyilvánultak meg, és nincs ez másként a harmadikban sem. A megszólított-hoz való hozzáférés pedig azért is kerülhet nagyon erőteljesen párhuzamba a második versszak zárlatával, mert a beszélő itt is a szemlélő pozíciójába kerül; mind a megszólaló, mind a megszólított látottként szerepelnek. Ennek a pozíciónak a hangsúlyozásaként érthetjük, hogy a versszak felütése, a „Nézem” után háromszor olvasható a „látom”, az alaphelyzet hasonlóságát pedig tovább fokozza, hogy a megfigyelt test itt vagy passzív ígéken keresztül („látom előrebicenni hajad”; „megrezzeni lány emlőidet”; „fakad [...] fogaidon a tündér nevetés”), vagy műveltető igék („homlokod fényét / villantja”; „meglebbenti / szoknyád a szél”;) révén megintcsak az ágencia elvesztésével párhuzamosan mutatkozik meg. A megszólított testrészei, a fej, a kéz, a homlok, a haj, az emlők és a fogak pedig legfeljebb a szoknya megnevezésén keresztül állhatnak össze e leírás alapján egésszé, a szélben meglebbentő ruhadarab képét azonban ezt némiképp elbizonytalanítva a következő megállapítás vezeti be: „Az úton senki, senki...” Az ilyen módon szétszóródó, egészként nem elérhető, ágenciájától megfosztott test saját tulajdonképpeni biológiai egysége helyett az őt körülvevő látványvilág viszonylagos egységébe épül, láthatatlan látványként,¹¹ olyan metaforikus viszonyok révén, amelyek a test biológiai és a fizikai környezet elemei között, test és natúra között biztosítanak kölcsönösen átjárást. Az egyik irányból a „kerek fehér kövek” olvashatók metaforaként, a másik irányból a fogak, a „hegyek sörénye” alatti második sorban pedig a test elrendezését, akár haj és homlok részleges egységét mintegy az írás térbeliségében mutatva fel a „homlokod fénye” kifejezés ugyanazon helyhez rendeli hozzá test és táj részleteit; ez a nyelvi átjárhatóság, ami az *Óda* poétikai működéseit alapjaiban határozza meg, beszélő és megszólított közvetített elérhetőségét biológia és geográfia ha-

tárainak nyelvi elbizonytalanítása, átjárhatóvá tétele révén viszi színre.

Az egységként nem elérhető test hozzáférhetőségének geográfiai beágyazottsága a következő szakaszban már beszélő és megszólított viszonyát illetően is megfigyelhető. Az „Óh mennyire szeretlek téged”¹² kifejtett pozíciói után a beszélő szólama az eddigiek fényében nem is folytatódhat másként, mint hogy „én” és „te” egybetartozásának tereként megint a külsőt, a leírt közeget, a vizes és akusztikusan és vizuálisan érzékelt jelenségét nevezi meg: „Ki mint vizes és önnön robajától, / elvász tőlem és halkán futsz tovább...” Ilyen módon tehát ennek az átmeneti összetartozásnak az alapja, mivel csupán közvetetten lehetnek jelen, nem lehet más, mint amiben egyedül osztozik beszélő és megszólított: az önmagukhoz való hozzáférés módja és feltétele, az önmaguktól való eltávolodás, a kívülre, jelen esetben az érzékelt közegbe való beágyazódás mozzanata. Éppen ezért „elválásuk” is hang és hangforrás közötti eltávolodásként lesz érthető; az ágenciájuktól megfosztott, organikus egységként nem látható testek, amelyek rá vannak utalva a natúra közvetítő szerepére, a versnyelv tanulságai szerint csupán a fizikai világban találkozhatnak, abban a határhelyzetben tehát, ami önmaguk és a fizikai világ között tételezhető.

Az *Ódában* középponti szerepet kapó közvetítettség-tapasztalatnak lesz tehát előállítója a vers nyelve, natúra és humán jelenlét ugyanis ebben a szöveg első szavától kezdve hangsúlyos tapasztalatban nem fogalmazódhat meg olyan, a költészettörténet korábbi szakaszaiban alapvető kódrendszerek révén, amelyek ezek analógiákon alapuló, párhuzamos struktúrák által meghatározott viszonyait feltételezik. A natúrára mint fizikai világra, miközben érzékelésének folyamataira igen nagy hangsúlyt fektet a szöveg, József Attila versében rá van utalva a humán jelenlét, ami éppen Plessner belátását teszi itt relevánssá, miszerint az emberi test, miközben hozzátartozik a fizikai világhoz, átjárót és határt képez „én” és világ között.¹³ A vers harmadik versszakának percepciósi folyamatai pedig mindezek alapján nem csupán ezt az átjárást célozzák, hanem a biológiai értelemben vett test mindig idegenként – a natúrával kölcsönösen átjárhatóként – történő megtapasztalásán keresztül a beszélő saját magához és a megszólított-hoz való hozzáférését. Natúra és biológia ilyen módon, mivel e közvetített elérhetőségnek kiiktathatatlan részét képezik, a vers poétikai folyamatainak is mindvégig alakítói a szövegben.

Ennek eredményeként olvasható a második szakasz kereteként szolgáló szerelmi vallomás, ami a sza-

kasz zárásakor már csupán hangkölcsonzés eredményeképpen, a natúra hangjaként szólalhat meg, ismét pontos következetességgel érvényesítve a szöveg nyelvében történő elmozdulásokat. Azt a vallomást, ami a szakasz elején még a beszélőhöz volt kapcsolható, itt a vízesés robajához rendeli figuratív módon, a megszólalás keretein belül hozzá – saját magát, ahogy a harmadik versszakról kezdve a megszólítottat is, a fizikai környezetbe helyezve át. Az ismétlés variativitása, az „édes mostoha” kifejezés pedig ebből a perspektívából a közvetlenség illúzióját keltő, de idegenségében megmutató testre történő utalásként érthető. Ugyanakkor a szakasz eleje kapcsán is bizonytalan, mennyiben értelmezhető a szólalom a szemléltető szerepéből kieső megszólalásként. Hiszen a második sorral, ami a szóra bírás aktusát a megszólítottnak tulajdonítja, és amely szóra bírás „a szív legmélyebb üregeiben / cseleit szövő fondor magányra” (ami utalhat az első két versszakra) és a „mindenség-re” (ami pedig a harmadikra) vonatkozik, a vers elején szereplő „Szoktatom szívemet a csendhez” kijelentéssel kapcsolódik össze, mindezek pedig az ágencia fentiekben tárgyalt hiányát fokozzák. Innen nézve pedig már az is lehetséges, hogy a második szakaszban megfigyelt elmozdulás, a hangkölcsonzés eredményeképpen a natúrának tulajdonított hang hallható itt, hiszen a szerelmi vallomásban sorolt hasonlatok jórészt ott tüntetik fel a beszélőt és a megszólítottat, ahol ez a fentiek alapján is megvalósulhatott: a fizikai világ a testet is magában foglaló területén.

A harmadik szakaszban a „szeretlek, mint fényt a termek”, vagy a „mélyüket a hallgatag vermek” éppen ezt az értelmezést erősíti; a vers előzményei miatt nem olvashatók pusztán hasonlatokként, a beszélői pozíciótól való eltávolodásnak ugyanis itt különös, a vers alapviszonyait meghatározó tétje van, a fizikai világ itt tehát nem pusztán közeg, vagy a metafora távolabbi pólusa, az átvitel célterülete, vagy a hasonlat másikja. Az *Óda* tropikus mozgásai, e mozgások biológiai fókuszai mentén alkotnak ugyanis párhuzamot a tárgyalt közvetítettség-tapasztalattal, a nyelv ezen folyamatai révén hozva létre a szólalmot, biztosítva a megszólalás lehetőségét. Mindezt pedig a versszak többi hasonlító szerkezete sem látszik elbizonytalanítani, ezek ugyanis a legalapvetőbb emberi kapcsolatokra, „elemi összetartozásokra”¹⁴ utalnak, mint a „Szeretlek, mint anyját a gyermek”, vagy a legáltalánosabb, noha korántsem a legegértelműbb összefüggésekre, mint az „élni szeretnek / halandók, amíg meg nem halnak”, vagy a „lángot a lélek, test a nyugalmat” kifejezések. Az általános vonatkozathatóság, a fogalmi nyelvhasználat, „test” és „lélek” reflektív megidézése megint a közvetett hozzáféréstől tanúskodnak.

A szakasz folytatásában egészen egyértelműen fogalmazódik meg beszélő és megszólított viszonyának közvetítettsége. Ezen a ponton kerülünk ugyanis a legközelebb ahhoz, hogy a másik testével a saját test is egyszerre legyen jelen, a kölcsönösen elérhető felületek azonban megint a fizikai világhoz rendelhetőek hozzá: „hulló tárgyak” és „föld”, „fém” és „savak”. Ezek az antropomorf gesztusokkal azonosított materiális viszonyok a nyelv anyagosságában is felülírják az előbbieket, amennyiben a rímhelyzetben szereplő „szavad” – „savak” szópár utóbbi tagja az emlékezés antropomorf folyamatait a fémbe marás folyamatába vezeti át, az „elme” megőrző tevékenységét anyagok kölcsönhatására cserélve. A találkozás személyközisége helyett tehát a rögzítés technikája kell ahhoz, hogy a versben először „kedves, szép alakként”, azaz teljességében láthatóvá váló testként mutakozzon meg a megszólított. Az eddig egészként soha nem hozzáférhető test ennek eredményeképpen a megszólalót sem hagyja változatlanul, a vers következetességének jegyében ugyanis ez az alakként előálló test a megszólalóban már nem „itt”, hanem „ott” tételezhető: „lényed ott minden lényedet kitölt”. Mindez pedig nem csupán azt bizonyítja, hogy a fizikai világban zajló anyagi folyamatokra, a technika közvetítő szerepére van itt ráutalva a beszélő, akár saját magát, akár a megszólítottat illetően, hanem azt is, hogy a másikkal való szembesülésre van szüksége ahhoz, hogy – amint ez a következőkben majd megmutatik – saját testéhez a megszólított érzékelése révén hozzáférjen. Ez viszont már nem is hogy az „itt” inherens megosztottságában, hanem az „ott” távlatában mutakozhat csak meg, miközben mégis az önmagára irányultság marad a meghatározó; a vers első szavától eddig az eltávolító rámutatásig ez a dinamika látszik érvényesülni.

A második versszak záró sora mindezek alapján annak kifejtését jelzi előre, hogy a másik alakjának megjelenése milyen változásokat indít el ebben a folyamatban. A „minden lényedet kitölt” kijelentés után következő versszak felsorolásként olvasható, a különböző érzéktérületek listázásán keresztül a beszélő a szemléltető szerepéből kilépve, a vizuális, akusztikus, taktilis ingerek, az íz- és a hőérzékelés révén, illetve ezek szinesztetikus viszonyainak következményeként állhat elő testként. Az első szakaszban még testi középontjuktól függetlenített testrészekkel ellentétben („a fej lehajlik és lecsüng / a kéz”) itt már a perцепciós folyamat hatására birtokoltként jelennek meg az érzékszervek („fülem”, „szemem”, „szám”), noha továbbra sem ágensként szerepel itt a beszélő; a megszólított „némán ül”, „megáll”, íze „kihülve leng”¹⁵, a beszélő pedig korporeális egységként ebben az érzékelési folyamatban látható először. A „te” érzékelés-

nek folyamata az, ami az „én”-t testként létesítheti,¹⁶ a „minden lényeg” ilyen értelemben a korporeális jelenlét percepción alapuló működéseként érthető, ennek következményeként pedig a beszélőről csak annyi tudható, illetve saját maga számára csak annyi hozzáférhető, ami ebből a folyamatból következik. A másik alakjával való szembesülés, az egészként megmutatkozó test minden érzékszervet érintő megtapasztalása kell tehát ahhoz, hogy a beszélő saját testtel rendelkezessen, ez a korporealitás tehát a másikat érzékelő test a percepcióból fakadó jelenlétéhez köthető.

Azon túl, hogy a birtokolt test, a beszélőhöz ilyen módon kapcsolódó érzékszervek a plessneri elgondolásban az ember excentricitásával,¹⁷ saját középpontjától való eltávolodásával, vagy Nancy fogalmát használva a test kitétséggel járnak együtt, ebben a közvetítettségben az *Óda* beszédpozíciójából adódóan ezen a ponton a megszólított testének megtapasztalására kerül a hangsúly, ami nélkül nem állhatott elő a közvetítettségben megmutatkozó, sajátként is idegen test tapasztalata sem. A vers, ami az első szavától kezdődően magában foglalja a testhez való odafordulást (*Leib*), a negyedik szakaszban¹⁸ ennek létesülését látás és látottság kölcsönviszonyainak hirtelen felcserélésével a „te” tekintetétől teszi függővé: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?” Miközben a vers legelejétől a szemlélő pozíciójának felvétele, az ezt meghatározó, a megszólított-hoz való hozzáférés volt a fókuszban, ebben az idézett kérdésben az „én” változásait kiváltó ágensként van jelen a „te”, ezzel az előző szakaszra utalva vissza, illetve azt folytatva, amennyiben itt már nem csupán a vizuális érzékelés cél-, de fókuszpontjaként, aktív cselekvőként vesz részt a folyamatban. A „te” „alakjával” való szembesülés eredményeként – ugyanezt a szót használva, ezt mintegy meg is kettőzve, egyszerre tüntetve fel a szöveg terében – az „én”-t a „te” „alakítja”, az eddigiek eredményeként leginkább az alakká formálás, az „anyag” „alakká” „metszése” értelmében. Ennek az alakká formálásnak az eredménye lesz a következő kérdés is, ahol már ágenciával ruházódik fel a beszélő: „bejárhatom a semmiség kódén / termékeny tested lankás tájait?” A versszakot bevezető kérdés tehát a szövegben először a test teljességében, alakként megjelenő beszélő jelenlétére kérdez rá, arra a különbségre helyezve a hangsúlyt, ami a fizikai dologként értett test (*Körper*), a biológiai létező („miféle anyag”), illetve a közvetítettségben elérhető test („vagyok én”) között tételezhető.

Azon túl, hogy mint a fentiekben láttuk, a biológiai és a geográfiai nélkül ez a közvetített testtapasztalat nem áll elő, itt különös jelentősége lesz annak, hogy

a megszólított testének „lankás tájait” a beszélő mintegy a kép részeként – „miféle fény” – járja be. A magát „anyagként”, „lélekként”, „fényként” és „tünevényként” megnevezni próbáló beszélő ilyen módon ismét részben a natúra és a fennálló metaforikus viszonyok révén szembesülhet a „te” alakjával. Ebben a szakaszban viszont, ahol a biológiai létezőként jelen lévő test is szerepet kap, egy lépéssel tovább azt mondhatjuk, hogy ennek a testtapasztalatnak a gyökere a natúra megtapasztalása lesz. A „termékeny test” „lankás tájainak” bejárhatósága az a viszonyítási pont, amihez képest a „miféle anyag vagyok én” kérdése egyáltalán feltehető lehet. Abból tehát, hogy a fizikai dologként jelen lévő test megtapasztalásakor a natúrával való szembesülés is megtörténik, nem csupán az következik, hogy a test (*Leib*) az, ami natúraként számunkra adott lehet, és ami ilyen módon mintegy magától van jelen,¹⁹ hanem az is, hogy mivel a másakra, vagy akár a másik pillantására, illetve a natúrára mint közvetítőre is szükség van ehhez a folyamathoz, e közvetítettség nyelvi természetétől, amint arra József Attila versének olvasása már az eddigiekben is többször rámutatott, nem lehet eltekinteni. A natúra a testen keresztül történő megtapasztalása tehát beleíródik a nyelvi közvetítettség azon relációiba, amelyek a vers első szavától aktívan alakítják ennek feltételeit. A Böhme megfogalmazását idézve „önmagában adott natúra” („was von selbst da ist”) tapasztalata – amint ez az idézett német mondat alapján is egyértelmű – nem függetleníthető ugyanis attól a heideggeri „eredendő térbeliségtől”, ami az „itt” és „ott” megkerülhetetlen viszonyain alapul, és éppen azért nem, mert amint ez az eddigiekben láthatóvá vált, ehhez szükség van a testtől történő, mindig bekövetkező eltávolodásra.

Ez az összefüggés pedig azért lehet itt különösen releváns, mert a test „bejárhatóságának” teljesülését a következő két soros szakasz a nyelvi megértéshez köti: „S mint megnyílt értelemben az ige, / alászállhatok rejtelveimbe!” A biológiai értelemben vett testhez való hozzáférés pedig ezt mintegy beteljesítve biológia és geológia, növény- és állattan nyelvének, vagy éppen bibliai, illetve a keresztény imakultúrára utaló idézetek („méhednek áldott gyümölcse”) keverése révén kezdődik meg a következőkben, a különböző regiszterekhez tartozó nyelvi elemek egymás mellé helyezése révén mutatva rá arra, hogy ez a nyelvi megelőzöttség minden megközelítésmód esetében előáll. A szakasz harmadik versszakától kezdődően tehát nem csak azért olvasható a vers a biopoétika értelmében kiemelt jelentőségű szöveghelyként, mert e regiszterek keverése közben flóra és fauna radikális sűrűségével szembesülünk, de azért is, mert a fentiek értelmében biológia és poétika elválaszthatatlanságának

színreviteleként olvasható. Natúra és nyelv ezen „alászállás” folyamán tapasztalható alapvető összetartozását pedig a versnyelv is magán hordozza, amennyiben a tropikus összetettségből és kinetikus telítettségéből fakadó intenzitásán túl („Vérköreid, miként a rózsabokrok, / reszketnek szüntelen”), a jelzőket halmozó, többszörös birtokos szerkezetek („lombos tüdő szép cserjéi”), a negyedik szakaszban tobzódó, nagy arányban ragrímekből épülő bokorrím-szerkezet és a sorok akusztikus összecsengései, materiális működése („nedűid sejtje gyűjtse sok raját”) a nyelv burjánzó jelenlétét eredményezik.

Tamás Attila, aki a szakaszban érzékelt mozgás körforgás-jellegére hívja fel a figyelmet, mintegy összefoglalásként jegyzi meg, hogy „[a]z élet gazdagon áramló elevenése ölt mindebben testet [...]”²⁰ Olyan vitális nyelvi jelenléttel találkozunk itt, amely lehetővé teszi, hogy a harmadik versszak végén ismét a natúrára ruházdjon át a hang, a hang forrásaként ugyanis a zárlat egyszerre jelöli meg a tüdőt és a cserjéket, az emberi és a növényi organizmust, miközben maga a két sor anyagiséga, az 's'-ek halmozása révén is hozzájárul a hallhatóvá váló hanghoz: „s lombos tüdő szép cserjéi saját / dicsőségüket susogják!” A megnevezett testrészt nem csupán a sorban szereplő növény tulajdonságait neki kölcsönző jelző révén lesz elválaszthatatlanul része az itt előálló, test és növény határolhatóságát elbizonytalanító képnek, és nem is csak a birtokos szerkezet ezen pólusokat egymáshoz rendelő működése miatt, de a hang lehetséges forrásainak alapvető összetartozása miatt is. A növényhez rendelhető és a tüdőből származó hang nem elválaszthatók egymástól, abban pedig biztosan osztoznak, hogy mind a levelek, mind a tüdő mozgásából származó hang megképződése önkéntelen működésként írható le. A légzés esetében ezt az önkéntelenséget a „légzés mélypontján” tapasztaljuk, mikor a légzés magától újra működésbe lép²¹ – ez a biológiai önkéntelenség, amely az emberi test és a natúra meg tapasztalásának párhuzamosságát írja elő, nem csupán a tüdőre, a hangképzés és a beszéd folyamat fiziológiai alapjaira történő utalás révén kapcsolódik ugyanakkor a nyelv működéséhez. Hanem éppen azért, hogy mindez a susogás a nyelv anyagiségében, az említett akusztikus sűrítettség révén elő is áll, meg is történik, tehát növény és emberi test önműködései mellett a nyelv önműködései is jelen vannak a versszakban. Éppen ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a *saját* dicsőség susogása a vers nyelvét érintő metanyelvi reflexióként – és mert maga a „saját dicsőségüket susogják” kifejezés is részt vesz ebben a folyamatban – a nyelv materialitására rámutatva hasonló eltávolodásként érthető, mint a testhez történő közvetett hozzáférés esetében; a test biológi-

ai és a nyelv materiális önműködései ebben az értelemben jelentés és anyagiség egymást erősítő folyamataiként olvashatók itt. A biológiai önműködések nyelven keresztüli színrevitele mindezek alapján arra mutat rá, hogy a biológiához és a nyelvhez való hozzáférés közvetettsége a biopoétika egyik alapösszefüggéseként érthető.

A szakasz utolsó két versszakában, ami a zárlatban szereplő „öntudatlan örökkévalóság”²² sor előkészítéseként, ennek előzetes kifejtéseként olvasható, biológiai önműködések felsorolása zajlik. A test működésein keresztül érzékelhető biológia, amely itt egy olyan percepció folyamat eredményeként tűnik elő, ami mindvégig fenntartja az érzékelés lehetetlenségét, hiszen láthatatlan látvány leírására vállalkozik, a deskripció logikájától ilyen módon elmozdulva mutat rá a nyelvi közvetítettség megkerülhetetlenségére. Éppen ebből következhet, hogy az itt előforduló fiziológiai folyamatok az épített környezet, az ipartelepek képei és az állati jelenlét révén kerülnek itt elő, ezzel éppen a szakaszban két alkalommal is előkerülő „bened” a testet birtokló, a „bensőség” fiziológián túli tartalmait megjelenítő jelentéseit lehetetlenítve el. „Az örök anyag boldogan halad / bened a belek alagútjain” sorokban ugyanis a „halad” cselekvő alanyiségén és a „boldog” jelző antropomorf jellegén túl azért is a folyamatok automatizmusára utal, hogy a „bened” itt a „belek alagútjain” birtokos szerkezet mellé kerül, ahol a test birtokoltból birtokossá lép elő, csakúgy mint a „buzgó vesék forró kútjain” sor esetében, ahol pedig a folyamatok önműködését a kút képe is erősíti. Ezek az ismét csak kívülről azonosított szervek és fiziológiai folyamataik a továbbiakban olyan geológiai („Hullámozóombok emelkednek”; „tavak mozdulnak”), csillagászati jelenségekkel („csillagképek rezegnek”), illetve a gépiesség olyan automatizmusával („munkálnak gyarak”) kerülnek párhuzamba, amelyek egyrészt mind hangsúlyosan ágencia nélküli önműködésekre utalnak, másrészt a vonatkoztatási területek széles távlati miatt, illetve mert a test egésze, az „alak” helyett az egyes szervekre terelődik a figyelem, mintegy leválnak a „bened” névmásról mint retorikai keretről. Az állati jelenlétéhez rendelt ösztönös „sürgés” vitalitása pedig ugyanebbe a tágasságba rendeződik, a szárazföld („bogár”) és a víz („hinár”) egymás mellé helyezésével, illetve napsütés és „északi fény” szemlélként hozzáférhető jelenségeinek fogalmi párhuzamoként azonosított „kegyetlenséggel” és „jóssággal”. Az „öntudatlan örökkévalóság” a szakasz végpontjaként e folyamatok és jelenségek egymás mellé helyezésének eredményeképpen a test határain túlmutatva, a testet részleteiben megjelenítve, ezen jelenségek önműködő jellegét kiemelve mutat rá test és natúra megismer-

hetőségének párhuzamaira és nyelvi beágyazottságára. Biológiai önműködés és nyelvi közvetítettség szoros viszonyát pedig az ágencia itt megmutatkozó hiánya is lehetővé teszi.

Biológia és poétika a versben előálló elválaszthatatlansága, ami az előzőekben alapvető tapasztalatnak bizonyult, a következő szakaszban egy konkrét azonosítás révén reflexióként is rögzül: „Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak eléd / ezek a szavak.” Azon túl, hogy ez az azonosítás jelen kontextusban, ahogy a szakirodalomban ez több helyen meg is történik, a vetélés konkrét fiziológiai folyamatára is kiterjeszhető,²³ azt biztosan érdemes leszögezni, hogy az „alvadt vérdarabok” szerkezet nyelv és biológia olyan összefüggéseit sejteti, ahol mindkettőre érvényes lesz egyfajta diszfunkcionális jelenlét, a korábbiakban tapasztalt vitalitás hirtelen elmaradása. A nyelv esetében, mivel konkrétan saját szavaira utal itt a vers – akkor is, ha az „ezek a szavak” deixise vonatkoztatható az egész szövegre, a szóban forgó szakaszra, vagy akár az eddig elhangzottakra is – a vers kezdete óta végigkövethető alapkérdés fogalmazódik meg itt újra, ismét metareflexióként. Vajon milyen nyelvi feltételekkel férhető hozzá a biológiai entitásként értett, a natúrával párhuzamosan elérhető saját test és a másik teste a beszélő számára, különösen ha már ő maga is rá van utalva, hogy magától távolságot vegyen? E kérdés felől nézve a vers „alvadt vérdarabokként” értett szavai a test valamely élettani folyamatának megszakadásához, éppen előálló diszfunkciójához kapcsolódnak, ahhoz a ponthoz, amikor biológiai önműködései ennek következményeként láthatóvá válnak, felhívják magukra a figyelmet. És ez lesz az a pont is, ahol az önműködés közvetlenségében, vagy akár az „öntudatlan örökkévalóságban” jelen lévő testtől és biológiától a megszólaló el kell hogy távolodjon. Az, hogy a vers éppen itt utal saját szavaira – ahol egyben a közvetítettség a nyelven belül is teret nyer – ennek az eltávolodásnak (vagy akár a *Körper* és *Leib* közötti távolság megtételének) a nyelvi keretezettségére helyezi a hangsúlyt, sőt, mivel „vérdarabokként” értelmezi a „szavakat”, testként a nyelvet, a testhez való közvetítettség révén jut el a nyelvi önreflexióhoz, miközben maga ez a közvetítettség is nyelvi természetű. Ebben a párhuzamos, hasonlító szerkezetben a biológia és a nyelv diszfunkcionális jelenléte, működésük hirtelen megakadása, az ebből származó közvetítettség és az önreflexió az, ami egyúttal a biológiai és a nyelvi önműködéseket is egymás mellé rendeli a biológiai entitásként értett test a nyelvben megmutatkozó tapasztalataként.

Ez a hirtelen előálló diszfunkcionális jelenlét, ami maga is tartalmazza az önműködés mozzanatát, amenny-

nyiben az olvasott szöveg a megszólított elé hulló szavak soraként értelmeződik, a vers saját szavait célzó önreflexió révén áll elő. A nyelv önműködései ugyanakkor már a korábbiakban is láthatóvá váltak, akár a negyedik szakaszban megfigyelt, a nyelv anyagisága révén előálló versnyelvi önreflexió révén, de említhetnénk újra a vers felütését is, amely az *Óda* alapviszonyait meghatározó, a szövegben végig működő feszültséget hordoz magában. A versszakot tovább olvasva pedig az látható, hogy nyelv és biológia elválaszthatatlansága ezen önműködések párhuzamai révén tételeződik. A negyedik és ötödik sorokban a „lét dadog” és a „csak a törvény a tiszta beszéd” szembeállítás jelen kontextusban a biológiai létező diszfunkcionális működésére mutat rá, a sorvégi „vérdarabok” szóval összecsengő szintén sorvégi „dadog” szó pedig a folyékonyág helyett az akadozás képzetét kelti. Ezzel szemben a törvény, mint a lét, az élettani folyamatok értelmezése az, ami a közvetítettség alapállapotát és egyáltalán a hozzáférést ígéri, a nyelv keretei között, e nélkül a test biológiai jelenléte csak e folyamatok elégtelensége, megszakadása miatt válhat érzékelhetővé. A „lét dadog” sor ugyanakkor, a szöveg elején szereplő „Szoktatom szívemet a csendhez” sorhoz hasonlóan előreutal a szervek a versszak végén jelzett elnémulására is, a szöveg ezen három pontja ilyen módon a csendhez szoktatástól a dadogáson át az elnémulásig mint a folyamat végpontjáig fokozatonként jut el.

A vers elején ez az elcsendesedés a test tárgyá tételével, az ágencia háttérbe szorulásával kapcsolódott össze, a „szorgos szerveim” az ötödik szakaszban ez alapján hasonlóképpen értelmezhető, amennyiben a testről leválasztva, birtokként észlelt testrészek mintegy a beszélő helyett működnek, a „szorgos” jelző révén a cselekvő alanyiság rájuk helyeződik a biológiai önműködésre való ráhagyatkozasként. A „vérdarabok” és a „szavak” párhuzama után az elnémulást ezekhez a szervekhez rendeli hozzá a szöveg, a verstől megszakott következetességgel állítva a biológiai és a nyelvi önműködések elválaszthatatlanságát. Az „újjászülés” mint szintén hozzájuk rendelt cselekvés pedig a nyelv értelmezésének eddigi kereteihez járul hozzá, és éppen azért, mert a fenti párhuzamon túl a szóban forgó szervek elnémulásra is képesek, ami ugyanakkor nem feltétlenül jelenti azt, hogy hangképző szervekről lenne szó, hiszen a versszak általános vonatkozhatósága miatt ez akár a pár sorral feljebb előkerülő funkcióvesztéssel is összekapcsolódhat. Ilyen értelemben a „napról napra” történő „újjászülés”, ami a szakaszt bevezető kötőszó által, ennek ellentételező szerepe révén is kapcsolatban áll az első sorokban előkerülő nyelvi és biológiai hanyatlással („De szorgos szerveim, kik újjászülnék / napról napra...”), értelmezhe-

tő egyfajta mindig megakadó, a dadogáshoz hasonló újrakezdésként. Létesítő, produktív cselekvésről beszélhetünk itt tehát, ami magában hordozza a megújulás, azaz a korábbiak részleges megtartásának lehetőségét is – ahogy dadogáskor is előlről, az első hangtól ismétlődnek a szavak – ugyanakkor egyszerre vonatkozik beszélőre és megszólítottra, hiszen a mondat ezt nem teszi egyértelművé. Ez a beszélőt és megszólítottat kölcsönösen megújító, újra létesítő, biológiai alapú, hiszen szervek önműködéséhez kötött folyamat az *Óda* a fentiekben kifejtett alaphelyzetére adott reakcióként is olvasható, amennyiben a vers itt a beszélő mindig a megszólítotton keresztül történő – hiszen az önmagától való eltávolodásra utalt –, de mégis saját magát célzó hozzáféréseinek helyeként, az erre tett, újra és újra megismételt kísérletek soraként tűnik elő. Az „újjászülés” a verset értelmező keretként ezt a produktív, mindig újrakezdődő folyamatot egyszerre teszi biológiai és nyelvi önműködések következményévé.

Biológia és nyelv elválaszthatatlanságát a versszakot záró, előrejelzett elnémulás mindezekén túl úgy teszi e folyamat még hangsúlyosabb részévé, hogy a beszédképtelenségre tett utalással, a dadogás nullpontjaként, a megszólalás szervi, élettani feltételeit veszi alapul: „már fölkészülnek / hogy elnémuljanak.” Mivel az egész versszak a hangzó nyelv változataira épül, a dadogás, a tiszta beszéd és az elnémulás révén, a nyelvi produkció lehetőségeinek fiziológiai feltételei kerülnek előtérbe, nyelv és biológia elemi összetartozását eredményezve. Az itt előkészített elnémulás pedig, az újjászülés tárgyának meghatározhatatlanságával párhuzamosan, nem csak a beszélőhöz rendelt szervek elnémulása, vagy általában ezek diszfunkcionális jelenléte, hanem egyúttal a megszólított elnémulása, illetve újjászülésének elmaradása is; a megszólított a szervek által lehetővé tett létezése egyszerre köthető biológiai („újjászülnék”) és nyelvi feltételekhez („elnémuljanak”), e létesítő önműködés tehát nyelvi-biológiai alapú.

A következő versszak hirtelen, ismét ellentételező köztöszóval kezdődő felütése némaság és kiáltás távolságában a fent jelzett szakaszosság jegyében olvasható itt: „De addig mind kiált –”. A versszak, ami a megszólítottat „lány bölcsőként”, „erős sírként”, „eleven ágyként” nevezi meg, a vitalitást ismét előtérbe helyező felütés után az én születését és halálát, azaz ismételt elnémulását egyrészt újra csak behelyezi ebbe a létesülés és elhallgatás között váltakozó struktúrába, másrészt az említett kölcsönösség, illetve a másakra való, az egész versben végigkövethető ráutaltságot a bölcső, az ágy és a sír, a jelzőkből adódó korporeális jellegének köszönhetően a megszólított

testi jelenlétét saját létezésének feltételeként tünteti fel, amennyiben a bölcső, az ágy és a sír is a másik testében való bennefoglaltságként fogadhatja magába a beszélőt. Ez a létesülés és elnémulás közötti, újra és újra elkezdődő szakaszosság, ami szavak és szervek nyelvi és testi, létesítő önműködése és e folyamatok, a szakaszban a dadogás jelenségében összefoglalt ismétlődő megakadása ugyanakkor az *Óda* erőteljes és többféle, a számozott egységek határaitól és a versszakok tördeléséből adódó szakaszoltságában is megmutatkozik, a vers írottságának itt ebből a szempontból lehet szerepe. A beszéd diszfunkciója („alvadt vérdarabok”), az újjászülés, az elnémulás és a tömeges kiáltás a szakaszok igen gyors változását eredményezi.

Ez a váltakozás ugyanakkor a vers egészét tekintve is meghatározó, amennyiben nyelvi és biológiai önműködés, illetve a saját testhez való közvetítettség tapasztalata biztosítják ennek alapjait. A vers ezen szakaszoltságot eredményező, a fentiekben legalábbis részlegesen végigkövetett váltásai abból adódnak, hogy a beszélő a másikkal való hozzáférés végül magát célzó folyamatát a különféle szakaszokban újra és újra megkísérli végigkövetni. Ezek a kísérletek pedig mind arra irányulnak, hogy az „újjászülés” kölcsönös, mind az „én”-t, mind a „te”-t magában foglaló és létesítő eseménye „napról napra”, szakaszról szakaszra újra és újra megtörténjen. Ebben az értelemben a szakaszok között, az „elnémulás” területein, ahol ez a nyelvi közvetítettség nem járul hozzá beszélő és megszólított testének hozzáférhetővé tételéhez, a fiziológiai önműködések fel nem ismert folyamatai zajlanak – a nyelv nélkül, a testtől való eltávolodás hiányában. A nyelvnek ez a létesítő önműködése a biológiai önműködésektől való elválaszthatatlanságából következően az autopoiesis jelenségével mutat analógiát, amennyiben olyan produkciós folyamatok látszanak itt, amelyek az élő rendszerekhez hasonlóan e rendszerek fenntartását célozzák, amely rendszerek folyamatosan hozzák létre és határozzák meg magukat. Élő és élettelen szerveződések megkülönböztetésekor Varela az autopoiesis fogalmát veszi alapul,²⁴ amely megkülönböztetésnek itt annyiban biztosan lehet szerepe, hogy e produktív működésre mintegy rá van utalva a beszélő – újra és újra bele kell lépnie a nyelv által lehetővé tett létesítő közvetítettségbe, hogy a megszólítotton keresztül ő maga is kiléphessen az „elnémulás” alapállapotából. Az élő rendszereket fenntartó és mindig újból meghatározó autopoiesis, ami fogalomként a biológiai önműködések leírását célozza, a fentiek alapján ezáltal vonatkoztatható a nyelvre utaltság alapállapotára, hiszen e létesítő közvetítettségnek a nyelv az előfeltétele. Az *Óda* ebben az értelemben a nyelv a fentiekben leírt produktív önműködése ré-

vén az élő színrevitelét végzi el, a műfaj hagyományaihoz illeszkedő hangvétele pedig ebből a vitális, létesítő színrevitelből származik.

A vers utolsó három versszaka zárójelekben szerepel, a beszélő szólamának fokozatos elbizonytalanodását hangsúlyozva. Ez a vers végét a zárójelek által egybeíró szakasz – amint ezt már a három pontban végződő előző versszak is jelzi – a szólam elnémulása felé tart, a némaságot pedig a zárójelek hangoztathatatlansága, a vers írottága hordozza magán, illetve ezen túl, jelölt dalszerűségét beteljesítve a *(Mellék-dal)* versszakaiban az eddigiektől eltérően érzékelhető erőteljes ritmusa. A „Visz a vonat”²⁵ felütés innen nézve megint az ágenciáról való lemondáson keresztül e mechanikus ritmus produktív jelenlétét helyezi előtérbe,²⁶ miközben a sorok „zakatolása” a hang új forrásaként mintegy elő is írja a beszélő elhallgatását. Az elbizonytalanodás, ami leginkább abban érhető tetten, hogy az utolsó előtti versszak második sorától a leírt cselekvéssor már végig feltételes („talán ma még meg is találak”), annak ellenére, hogy a versben először itt találunk utalást konkrét találkozásra, az utolsó versszakban éri el tetőpontját, hiszen a megszólított megszólalása, a beszédhelyzet megfordulása is feltételes és egyben jövőbe utalt: „talán csendesen meg is szólalsz: // Csobog a langyos víz, fűrödj meg!” Innen nézve pedig a vers záró sora is ebben a feltételes jövő időben marad, nem is beszélve arról, hogy az „Ahol én fekszem, az az ágyad” sorban cselekvés és birtokviszony kerülnek egymás mellé, megint csak a találkozás megvalósulását vonva kérdőre, másrészt a versben végigkövethető „én” és „te” közötti viszony dinamikáját érvényesítve a megszólaló magára irányuló figyelmét állítva előtérbe. A *(Mellék-dal)* előtti, szintén zárójeles versszak zárata pedig a beszédhelyzet megfordításának és ennek az elbizonytalanításnak, elnémulásnak az előkészítéseként érthető, az „El vagyok veszve, azt hiszem” ugyan ezen a ponton egészen más értelmezési keretben tünteti fel a szakasz záró sorát, ami a vers egészétől egyébiránt messze nem idegen tapasztalatot hordoz: „Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.” Az

Óda elején a szív csendhez szoktatása az ágencia hát-térbe szorulásaként vált értelmezhetővé, és miközben a vers az eddigiekben számos alkalommal visszautalt már erre a szöveghelyre ennek következményeit érvényesítve, a „lét dadogásán”, a „szorgos szervek” működésén és elnémulásán keresztül itt megint a test biológiai önműködése kerül a fókuszba, miközben a beszélő – elnémulásának mintegy bizonyítéka-ként – kívülről hallja azt, térben különítve el magát. A testhez való hozzáférés, azon túl, hogy az ettől való eltávolodáson keresztül történik, itt megmarad ebben az elválasztottságban, hiszen az érzékelő pozíció a beszélőhöz rendelve („Hallom”), a szív, a működő test („csattog, ver a szívem”) pedig ehhez a pozícióhoz képest, e fölött jelenik meg. Mivel a mondat ezen két végpontja ugyanúgy egyes szám első személyű, és ugyanannak a percepció folyamatnak résztvevői, ezért kívülhelyezésről beszélhetünk, az előre jelzett „elveszettség” ilyen módon erre a kívülhelyezésre, a testen kívül maradásra, a saját test elvesztésére utal. Olyan elnémulásra, ami az önműködő testre irányuló hallgatásként érthető, és ami a *(Mellék-dal)* második versszakában a szólam a másokra való átruházásában éri el tetőpontját, hiszen a „te” megszólalása a nyelvi közvetítettség a versben végig érvényesülő logikája alapján itt már nem az „Itt ülök” kijelentés által létrehozott beszélői pozíciót célozza. Az „újjászülés” nyelvi és biológiai, létesítő, a vers szakaszait meghatározó önműködései mindezek miatt ezen a ponton már nem képződnek újra.

Mindebből az következik, hogy a vers vége az auto-poiezis működésének berekesztődése, az élő rendszert és egyben a beszédhelyzetet fenntartó önműködő folyamatok megszűnése; a vers vitális, mind a versnyelv burjánzásában, mind a végigkövetett poétikai folyamatokban érzékelhető sűrítettsége itt éri el saját végpontját. Az *Óda*ban a test kitettségéből adódó, a szöveg első szavától tapasztalható, a nyelv által feltételezett közvetítettség, illetve e létesítő közvetítettség és a biológiai önműködések az ágencia hiányából fakadó elválaszthatatlansága a vers biopoétikai fókuszát mindvégig fenntartják. ■ ■ ■

- 1 A tanulmány megírását az NKFIH K-132113 sz. projektje támogatta. A szakmai lektorálást Lányi András végezte.
- 2 Jean-Luc NANCY, *Corpus*, ford. SEREGI Tamás, Kijárat, Budapest, 2013, 100.
- 3 Az „itt” ugyanakkor már a test térbeliségét tárgyaló Merleau-Ponty számára sem a helymeghatározás jelölője: „Az »itt« szó a testemre alkalmazva nem egy más helyzetekhez vagy külső koordinátákhoz képest meghatározott helyzetet jelöl, hanem az első koordináták beiktatását, az aktív testnek egy tárgyban való lehorgonyzását [...]” Maurice MERLEAU-PONTY, *Az észlelés fenomenológiája*, ford. SAJÓ Sándor, L’Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2020, 122.
- 4 Helmuth PLESSNER, *Levels of Organic Life and the Human. An Introduction to Philosophical Anthropology*, ford. Millay HYATT, Fordham University Press, New York, 2019, 43.
- 5 „Én” és „itt”, „te” és „ott” viszonyait tisztázva Heidegger megjegyzi, hogy az „itt” és az „ott” „elsődlegesen nem a világonbelüli térbeni helyeken kéznéllevő létezők tiszta helymeghatározásai, hanem a jelenlét eredendő térbeliségének jellemzői.” Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály et al., Osiris, Budapest, 2004, 145–146.
- 6 A líra nyelvének általános sajátságairól értekező Culler jegyzi meg, hogy a líra rendre megérti „a szükséges deiktikus központ előírásait”. Jonathan CULLER, *A líra nyelve*, ford. KERESZTES Balázs, PRAE, 2017/3, 22.
- 7 JÓZSEF Attila, *Óda* = *József Attila összes versei és műfordításai*, Magyar Helikon, Budapest, 1963, 501.
- 8 Az *Óda* „szerelmi versként” olvasását többek között Tverdota György végzi el: TVERDOTA György, *József Attila szerelmi ódája*, Irodalomtörténet, 1999, 102–131.
- 9 PLESSNER, *i.m.*, 156.
- 10 HEIDEGGER, *i.m.*, 146.
- 11 Kulcsár Szabó Ernő a harmadik versszak kapcsán „az antropológiai tekintet humán teljesítőképességének meghaladására hívja fel a figyelmet az organikus és az antropológiai összetartozás szétválasztásának „technológiai” precizitása miatt. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Csupasz tekintet, szép embertelenség. József Attila és a humán visszavonulás költészete* = ÜÖ., *Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 220–221.
- 12 JÓZSEF Attila, *i.m.*, 502.
- 13 PLESSNER, *i.m.*, 47.
- 14 SEBESI Viktória, *Nemi differencia és anyagosság. (József Attila: Óda)*, PRAE, 2018/1, 40.
- 15 JÓZSEF Attila, *i.m.*, 503.
- 16 Ehhez lásd Böhme korporealitás-fogalmát, aki azt érzékelésfolyamatként érti, magával az érzékeléssel azonosítja. Gernot BÖHME, *On Human Nature* = Armin GRUNWALD, Matthias GUTMANN, Eva M. NEUMANN-HELD (szerk.), *On Human Nature. Anthropological, Biological, and Philosophical Foundations*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 2002, 13.
- 17 PLESSNER, *i.m.*, 269–270.
- 18 Az *Óda* recepciójában visszatérő kérdés, amint ezt már Fülöp László is többeket idézve elővezeti, hogy a vers ezen „profán fejezete” mint „alászállás az »éteri szférából« a »durva« materiálisba, a biológiáiba” vajon mennyiben inherens része a versnek, és mennyiben csupán „kitérő”, vagy „biológiai betét”. Jelen értelmezésben az előbbi mellett érvelek. FÜLÖP László, *Az „Óda”. József Attila versének elemzése*, Studia Litteraria, 1966/4, 94–95.
- 19 Gernot BÖHME, *Leib: Die Natur, die wir selbst sind*, Suhrkamp, Berlin, 2019, 12.
- 20 TAMÁS Attila, *Az Óda motívumrendszeréről*, Kritika, 1967/12, 35.
- 21 Böhme itt Hermann Schmitz nyomán beszél a légzésről, amit a fájdalommal együtt test (*Leib*) és natúra megtapasztalásaként ért. BÖHME, *Leib: Die Natur, die wir selbst sind*, 12–13.
- 22 JÓZSEF Attila, *i.m.*, 504.
- 23 Ehhez lásd: SEBESI, *i.m.*, 46.
- 24 Francisco J. VARELA, *Principles of Biological Autonomy*, North Holland, New York – Oxford, 1979, 13.
- 25 JÓZSEF Attila, *i.m.*, 505.
- 26 Itt érdemes szóba hozni Lőrincz Csongor, a *Téli éjszakát* illető megfigyelését, miszerint „[a] hang- és fényeffektusok viszont nem egyszerűen részei – színekdochikus módon – a »téli éjszaká«-nak, hanem, mint fentebb látható volt, mintegy azok prezentálják a »téli éjszakát« aktív értelemben, cselekvő ágensek módján.” LŐRINCZ Csongor, *A ritmus némasága? József Attila: Téli éjszaka* = KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, LÉNÁRT Tamás (szerk.), *Vers-kultúrák. A líraelmélet perspektívái*, Ráció, Budapest, 2017, 324.

Mezei Gábor (Gyöngyös, 1982) költő, az ELTE tudományos munkatársa. Legutóbbi verseskötete: *natúr öntvény* (Kalligram, 2016).